

มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม : การทอผ้าฝ้าย “แสงดา บันสิทธิ” แห่งบ้านไร่ไผ่งาม อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่

Intangible Cultural Heritage of Cotton Weaving “Saengda Bunsiddhi” of Ban Rai Phai Ngam, Chom Thong District, Chiang Mai Province

อติยศ สรรคบุรานุรักษ์¹
Atiyot Sankaburanurak¹

Received : May 4, 2022
Revised : August 30, 2022
Accepted : September 23, 2022

¹ อาจารย์ ดร.ประจำสาขาวิชาศิลปศึกษา คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
อีเมล : artsun2518@gmail.com

¹ Lecturer (Ph.D) in Art Education, Faculty of Fine Arts, Srinakharinwirot University
E-mail : artsun2518@gmail.com

บทคัดย่อ

บ้านไร่ไผ่งาม หรือพิพิธภัณฑ์ผ้าป่าดา หนึ่งในหมู่บ้านผลิตผ้าฝ้าย
ทอมือแบบโบราณที่มีคุณภาพและมีชื่อเสียงของอำเภอจอมทอง จังหวัด
เชียงใหม่ กลุ่มแม่บ้านได้รับการถ่ายทอดองค์ความรู้เรื่องกระบวนการ
ผลิตผ้าฝ้ายทอมือย้อมสีธรรมชาติจากสมุนไพร ใบไม้และดอกไม้เป็น
สีพิเศษ ถือได้ว่าเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่หาได้ยากใน
ยุคปัจจุบัน สถานที่ซึ่งรวบรวมผ้าและเครื่องมือทอผ้าในสมัยโบราณ
มาจัดแสดง เพื่อระลึกถึงผลงานอันล้ำค่าของป่าแสงดา พร้อมกับจัด
แสดงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ตลอดจนกระบวนการผลิตผ้าฝ้ายทอมือ
ที่มีลวดลายสีสันสวยงามทุกขั้นตอน ตั้งแต่การแกะฝ้ายออกจากฝัก
การตีฝ้ายให้เป็นปุย การหีบฝ้าย การแยกเมล็ดฝ้าย นางแสงดา
บันสิทธิ ได้รับการยกย่องให้เป็นศิลปินพื้นบ้านดีเด่นแห่งชาติของ
ภาคเหนือ พ.ศ. 2528 ศิลปินแห่งชาติ สาขาทันตศิลป์ (การทอผ้า)
พ.ศ.2529 นักวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีล้านนาดีเด่นด้านสิ่งทอ
พ.ศ.2529 และปริญญาวชิราวุธบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขา
วิทยาศาสตร์และวิทยาศาสตร์ประยุกต์ พ.ศ.2530 บทความนี้ขอนำ
เสนอเกี่ยวกับประวัติ แนวคิดการดำเนินชีวิต การทำงานและการ
สร้างสรรค์ผลงานศิลปะการทอผ้าฝ้ายของป่าแสงดา การย้อมสีด้วย
สมุนไพร กระบวนการทอผ้า เพื่อเป็นแหล่งความรู้เกี่ยวกับผ้าฝ้ายทอ
มือแบบโบราณแก่ชนรุ่นหลังในการอนุรักษ์ สืบทอดและคงอยู่ต่อไป

คำสำคัญ : มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม, การทอผ้าฝ้าย,
แสงดา บันสิทธิ, บ้านไร่ไผ่งาม

Abstract

Ban Rai Phai Ngam, also known as the Pa Da Cloth Museum, is a village in Chom Thong District, Chiang Mai Province, that manufactures traditional hand-woven cotton of high quality and renown. Within this community, a group of housewives have been instructed in the method of hand-weaving cotton that has been organically colored with leaves and flowers. Ban Rai Phai Ngam is also regarded as a rare cultural heritage in the present day, a place where ancient cloth and weaving tools are collected and displayed to commemorate the precious works of Aunt Sangda, along with showcasing the way of life as well as the production process of hand-woven cotton with beautiful colorful patterns at every step: from the removal of the cotton from the sheath, cotton fluffing, cotton packing, and cotton seed separation. Auntie Sangda Bunsiddhi has been recognized as an outstanding northern region folk artist in 1985, an honorary graduate scientist in science and applied sciences in 1987, and an outstanding Lanna scientist and textile technology expert and national artist in 2016. This article highlights the concept of life, work, and creation; the dying with herbs and weaving method of Sangda's cotton weaving art is a hereditary source of knowledge for future generations in conservation that will continue.

Keyword : Intangible Cultural Heritage, Cotton Weaving, Sangda Bunsiddhi, Ban Rai Phai Ngam

บทนำ

อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่เต็มไปด้วยงานหัตถกรรมจากภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ได้รับการสืบทอดกันมาช้านาน และที่น่าสนใจอย่างยิ่งคือการทอผ้าฝ้าย ซึ่งเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนท้องถิ่น ในอำเภอจอมทองนอกจากจะมีแหล่งท่องเที่ยวสำคัญแล้ว ยังมีกลุ่มผ้าฝ้ายทอมือที่หลากหลาย ได้แก่ กลุ่มผ้าฝ้ายเชิงดอย กลุ่มผ้าทอบ้านหนองอาบช้าง กลุ่มอาชีพผ้าฝ้ายทอมือบ้านแท่นดอกไม้ กลุ่มทอผ้าและทอตุ่ง กลุ่มทอผ้าบ้านวังปิ่น กลุ่มทอผ้าบ้านดอยแก้ว กลุ่มทอผ้าบ้านใหม่แม่เตี๊ยะ กลุ่มทอผ้าบ้านห้วยทราย กลุ่มผ้าฝ้ายบ้านอาจารย์ และพิพิธภัณฑ์ผ้าป่าดา (บ้านไร่ฝางม) นางแสงดา บันสิทธิ์ หรือป้าแสงดา ยายแสงดาชื่อที่คนทั่วไปใช้เรียกขานแบบเป็นกันเอง ผู้ซึ่งได้รับการยกย่องให้เป็นศิลปินพื้นบ้านดีเด่นแห่งชาติของภาคเหนือ พ.ศ. 2528 ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะ (การทอผ้า) ปี พ.ศ.2529 นักวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีล้านนาดีเด่นด้านสิ่งทอ พ.ศ.2529 และปริญญาวิทยาศาสตรบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิทยาศาสตร์และวิทยาศาสตร์ประยุกต์ พ.ศ.2530 ศิลปินผู้เป็นนักวิทยาศาสตร์แห่งบ้านไร่ฝางม ความคิดและการทำงานของป้าแสงดา บันสิทธิ์ สะท้อนให้เห็นถึงศักยภาพทางปัญญาในตนเอง ได้แก่ ความสนใจในการเรียนรู้ และแสวงหาความรู้อยู่เสมอ ใช้กระบวนการทางวิทยาศาสตร์ในการทำงานและแก้ปัญหา และเรียนรู้ธรรมชาตินำมาประยุกต์ใช้ได้อย่างเหมาะสม ผลงานการผลิตผ้าบ้านไร่ฝางมนี้ มาจากความคิดและความสามารถของป้าแสงดา บันสิทธิ์ ผู้ศึกษาค้นคว้าด้วยตนเองตลอดเวลา คิดปรับปรุงทั้งการทอและการย้อมสี โดยใช้เทคนิควิธีแบบพื้นบ้าน ใช้กระบวนการทางวิทยาศาสตร์ที่สอดคล้องพอดีกับความต้องการและความจำเป็นในการดำรงชีวิตตามสภาพของธรรมชาติ ไม่มุ่งแต่ประโยชน์จนทำให้สภาพแวดล้อมเสื่อมโทรม แสดงถึงจิตสำนึกอันสูงส่งในการรู้คุณค่าของทรัพยากรและความรอบรู้ในด้านการจัดการให้อาชีพ ผลผลิต สังคมชาวบ้านพึ่งพากันได้อย่างพอดี (อำนาจ จันเงิน, 2545) นางแสงดา บันสิทธิ์ หรือยายแสงดาเป็นคนหนึ่งที่มีมองเห็นคุณค่า “มรดกของล้านนา”

คือการทอผ้าฝ้ายแบบพื้นเมือง แล้วพยายามอนุรักษ์ศึกษา ค้นคว้าและพัฒนา เพื่อให้ผ้าฝ้ายทอมือตามแบบอย่างของล้านนาได้คงอยู่ต่อไป (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, 2536) เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ ได้บรรยายความรู้ความเข้าใจในธรรมชาติ พืชสมุนไพรของป่าแสงดาไว้ว่า คนที่รู้จักต้นไม้ รักต้นไม้ เห็นลึกเข้าไปในต้นไม้แบบนี้ จึงไม่แปลกใจเลย ที่จะได้ยินคำอย่างที่ว่ากันว่า ต้นไม้นั้นจะ “พูด” กับเรา และจะ “สอน” เราได้ (เอนาเวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์, 2530) “ป่าแสงดาเป็นช่างที่ยิ่งกว่าช่าง เพราะการทำงานและผลงานของท่านนั้นพิเศษกว่าการทำงานและผลงานของช่างธรรมดา ยิ่งกว่าศิลปิน คือเป็นศิลปินที่มีอุดมการณ์สูงส่ง มีจริยธรรม มนุษยธรรม เผื่อแผ่ต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ศิลปินที่ยิ่งกว่าศิลปินเช่นนี้ก็มีน้อยและหายาก ยิ่งในยุคปัจจุบันนี้แล้วยิ่งหายากยิ่งขึ้น ป่าแสงดานี้ นอกจากยิ่งกว่าช่างแล้วยิ่งกว่าศิลปินอีก” (ดำรง วงศ์อุปราช, 2530 อ้างถึงใน อำนวย จันเงิน, 2545) และพิพิธภัณฑสถานผ้าป่าดา หรือบ้านไร่ไผ่งาม ได้รับรางวัลแหล่งท่องเที่ยววัฒนธรรมภาคเหนือปี พ.ศ. 2551 นับเป็นรางวัลอันน่าภาคภูมิใจของชาวบ้านไร่ไผ่งามอีกด้วย สถานที่แห่งนี้เป็นศูนย์รวมช่างปั่น ช่างทอ ช่างย้อม ก่อตั้งขึ้นเพื่อระลึกถึงป่าแสงดา บ้านสิทธ์ หลังจากที่บ้านแสงดาเสียชีวิต เมื่อปี พ.ศ. 2536 โดยใช้เรือนไม้โบราณ ยกใต้ถุนสูงเป็นบ้านที่บ้านแสงดาอาศัยมาทำเป็นพิพิธภัณฑสถาน พร้อมทั้งก่อตั้งมูลนิธิแสงดา บ้านสิทธ์ เป็นการสืบทอดภูมิปัญญาล้านนาที่ล้ำเลิศ ช่วยให้ชาวบ้านในชุมชนมีงานทำ มีรายได้ไปจุนเจือครอบครัว และกระทรวงวัฒนธรรมร่วมกับกรมส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมได้ประกาศยกย่องป่าแสงดา บ้านสิทธ์ เป็นบุรพศิลปินผู้ล่วงลับ รุ่นที่1 สาขาทัศนศิลป์ ปีพุทธศักราช 2558 (กระทรวงวัฒนธรรม, 2558)

มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้และมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม

องค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือ ยูเนสโก ได้นิยามความหมายของ “มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้” หมายถึง การปฏิบัติ การเป็นตัวแทน การแสดงออก ความรู้ ทักษะ ตลอดจนเครื่องมือ วัตถุ สิ่งประดิษฐ์ และพื้นที่ทางวัฒนธรรมอันเป็นผลจากสิ่งเหล่านี้ ซึ่งชุมชน กลุ่มชน และในบางกรณีปัจเจกบุคคลยอมรับว่าเป็นส่วนหนึ่งของมรดกทางวัฒนธรรมของตน (The United Nations Educational, Scientific and Culture Organization, 2003) อนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage) ได้กำหนดขอบเขตลักษณะของมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ไว้ 5 สาขา คือ 1. ประเพณีและการแสดงออกที่เป็นมุขปาฐะ รวมถึงภาษาในฐานะพาหะ 2. ศิลปะการแสดง 3. แนวปฏิบัติทางสังคม พิธีกรรมและงานเทศกาล 4. ความรู้และแนวปฏิบัติเกี่ยวกับธรรมชาติและจักรวาล 5. งานช่างฝีมือดั้งเดิม

พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม พ.ศ. 2559 มาตรา 3 ได้ให้ความหมายของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ไว้ว่า “มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม” หมายความว่า ความรู้ การแสดงออก การประเพณีปฏิบัติหรือทักษะทางวัฒนธรรม ที่แสดงออกผ่านบุคคล เครื่องมือ หรือวัตถุ ซึ่งบุคคล กลุ่มบุคคล หรือชุมชนยอมรับและรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกัน และมีการสืบทอดกันมาจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง โดยอาจมีการปรับเปลี่ยนเพื่อตอบสนองต่อสภาพแวดล้อมของตน (พระราชบัญญัติ ส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม พ.ศ. 2559) มาตรา 4 มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่ได้รับการส่งเสริมและรักษาตามพระราชบัญญัตินี้ ต้องมีลักษณะอย่างหนึ่งอย่างใด ดังต่อไปนี้ 1.วรรณกรรมพื้นบ้านและภาษา 2. ศิลปะการแสดง 3. แนวปฏิบัติทางสังคม พิธีกรรม ประเพณี และเทศกาล 4. ความรู้และการปฏิบัติเกี่ยวกับธรรมชาติและจักรวาล 5. งานช่างฝีมือดั้งเดิม 6. การเล่นพื้นบ้าน กีฬาพื้นบ้าน และศิลปะการ

ต่อสู้ป้องกันตัว 7. ลักษณะอื่นตามที่กำหนดในกฎกระทรวง (พระราชบัญญัติ ส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม พ.ศ. 2559)

ดังนั้น มรดกทางวัฒนธรรม ก็คือผลผลิตของวัฒนธรรม โดยเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างหรือคิดค้นขึ้นมาตั้งแต่ในอดีต และได้ตกทอดหรือสืบทอดจากรุ่นหนึ่งมาสู่อีกรุ่นหนึ่ง เช่น โบราณสถาน โบราณวัตถุ เพลงพื้นบ้าน ภาษา หรือขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้คำว่า “มรดกทางวัฒนธรรม” จึงมีลักษณะพิเศษที่เพิ่มขึ้นจากคำว่า “วัฒนธรรม” โดยทั่วไป ตรงที่มีเรื่องของระยะเวลาในการดำรงอยู่ และการตกทอดหรือสืบทอดเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย เนื่องจากเป็นสิ่งที่ทรงคุณค่า แสดงให้เห็นถึงความเป็นเอกลักษณ์หรืออัตลักษณ์ของสังคมนั้น ๆ โดยนำมาซึ่งความภาคภูมิใจของคนในสังคม และพร้อมที่จะรักษาและธำรงไว้ ตลอดจนตกทอดหรือสืบทอดให้แก่ชนรุ่นหลังต่อไป (มูลนิธิสถาบันวิจัยกฎหมาย, 2552)

“มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้” มาจากคำภาษาอังกฤษว่า Intangible Cultural Heritage ซึ่งยังไม่มีคำแปลเป็นภาษาไทยที่ชัดเจนและตรงตัว เมื่อแรกใช้มีการเสนอคำแทนดังกล่าวอย่างหลากหลาย เช่น มรดกทางวัฒนธรรมเชิงนามธรรม มรดกทางวัฒนธรรมทางจิตใจ มรดกวัฒนธรรมที่ไม่เป็นวัตถุ ซึ่งแต่ละคำเมื่อแปลกลับเป็นภาษาอังกฤษยังมีการถกเถียงกันอยู่ จนเมื่อวันที่ 31 สิงหาคม พ.ศ. 2552 คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติให้มติให้ใช้คำว่า “มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม” แทนคำภาษาอังกฤษ Intangible Cultural Heritage เพราะพิจารณาว่า “มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้” อาจจะทำให้เกิดการตีความที่ไม่ตรงกัน อีกทั้งภาครัฐควรส่งเสริมทั้งมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้และจับต้องได้ในทางปฏิบัติ แล้วคำว่า “มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้” และ “มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม” มีความหมายไม่แตกต่างกัน (กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, 2558) ในมาตรา 2 แห่งอนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ระบุนิยามของคำว่า “มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้” ว่าหมายถึง การปฏิบัติ (practices) การแสดงออก (expressions) การนำเสนอ (representations)

ความรู้ (knowledge) ทักษะ (skills) ตลอดจนเครื่องมือ วัสดุ สิ่งประดิษฐ์ และพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านั้น ซึ่งชุมชน กลุ่มชน หรือในบางกรณีปัจเจกบุคคลยอมรับว่า เป็นส่วนหนึ่งของมรดกทางวัฒนธรรมของตน มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ซึ่งถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่งนี้ เป็นสิ่งที่ชุมชนและกลุ่มชนสร้างขึ้นอย่างสม่ำเสมอ เพื่อตอบสนองต่อสภาพแวดล้อมของตน เป็นปฏิสัมพันธ์ของพวกเขาที่มีต่อธรรมชาติและประวัติศาสตร์ของตน และทำให้คนเหล่านั้นเกิดความภูมิใจในตัวตนและความรู้สึกสืบเนื่องก่อให้เกิดความเคารพต่อความหลากหลายทางวัฒนธรรมและการคิดสร้างสรรค์ของมนุษย์

มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ที่ได้รับการขึ้นทะเบียนจากยูเนสโกในปัจจุบัน (ธันวาคม 2563) มีทั้งสิ้น 584 รายการ จาก 131 ประเทศทั่วโลก และประเทศไทยได้รับการขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ จำนวน 3 รายการ ได้แก่ โขน นวดไทย มโนราห์ ส่วนประเทศที่ได้รับการขึ้นทะเบียนมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้มากที่สุด ได้แก่ ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน โดยได้รับการขึ้นทะเบียนแล้วจำนวน 42 รายการ

มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมหรือมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ล้วนแล้วก็เป็นเรื่องมนุษยชาติจะต้องอนุรักษ์ สืบทอดและให้คงอยู่สืบไป ซึ่งเป็นทรัพย์สินทางภูมิปัญญา เพื่อแสดงถึงอัตลักษณ์และเอกลักษณ์ของชาตินั้น ๆ ถึงแม้ว่าจะมีมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมอีกจำนวนมากที่ไม่ได้รับการขึ้นทะเบียนระดับโลกกับยูเนสโก แต่ในประเทศไทยก็มีมรดกทางภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมอีกจำนวนมาก ที่ได้รับการขึ้นทะเบียนให้เป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ซึ่งในบทความนี้จะขอหยิบยกหนึ่งในมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมทางงานช่างฝีมือดั้งเดิม คือการทอผ้าฝ้ายทอมือของบูรพาจารย์ป่าแสงดา บันสิทธิ์ แห่งบ้านไร่ไผ่งาม ผู้ซึ่งสืบสานการทอผ้าฝ้ายทอมือและการใช้สืธรรมชาตินิการย้อมผ้า เพื่อนำเสนอแนวคิดการดำเนินชีวิต และการทำงานแก่ชนรุ่นหลังต่อไป

แสงดา บันลือธี ชีวิตและการทำงาน

ผ้า ได้เข้ามามีบทบาทในการดำรงชีวิตของมนุษย์ตลอดจนถึงบทบาทในด้านการเมือง เศรษฐกิจและสังคม โดยผ้ามีความสำคัญหลัก 3 ประการได้แก่ ประการแรก เพื่อสนองต่อความจำเป็นขั้นพื้นฐานของการดำรงชีวิตเพราะผ้าหรือเครื่องนุ่งห่มเป็นหนึ่งในปัจจัยสี่ที่ถือว่าเป็นสิ่งจำเป็นที่ต้องมีต้องใช้ในชีวิตประจำวันของมนุษย์ ประการที่สอง เป็นเครื่องแสดงถึงสถานะทางสังคม กล่าวคือ การแต่งกายเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดถึงฐานะของผู้คนในสังคม โดยทั่วไปชาวบ้านจะใช้ผ้าฝ้ายเพราะมีขั้นตอนและกรรมวิธีในการผลิตตั้งแต่การปลูกฝ้ายจนกระทั่งทอเป็นผืนไม่สลับซับซ้อน ส่วนเจ้านายและชนชั้นสูงจะแต่งกายด้วยผ้าไหมมีการทอที่มีสีสันลวดลายสวยงามและการทอให้มีลวดลายวิจิตรบรรจงนั้นต้องอาศัยช่างทอที่มีทักษะและความชำนาญในการทอผ้าเป็นพิเศษ ประการสุดท้าย เพื่อแสดงถึงการแบ่งหน้าที่ระหว่างหญิงและชาย ชาวชนบทโดยส่วนใหญ่มีอาชีพเกษตรกรรมมาตั้งแต่โบราณ ในยามว่างผู้หญิงก็มักจะทอผ้าผู้ชายก็จะจัดหาและเตรียมเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำ ไร่ ทำนาและในครัวเรือน ดังคำกล่าวที่ว่า “เมื่อเสร็จหน้านา ผู้หญิงทอผ้า ผู้ชายตีเหล็ก” (วรรณมา วุฒตะกุล และ ยุรรัตน์ พันธุ์ยุรา, 2537) การทอผ้าเพื่อใช้เป็นเครื่องนุ่งห่มนั้นเป็นวิถีชีวิตของชาวล้านนามาช้านาน วัฒนธรรมการแต่งกาย การทอผ้าถือเป็นมรดกตกทอดทางภูมิปัญญา มาแต่โบราณกาล ผ้าทอพื้นเมืองเป็นผ้าที่ได้รับความนิยมในอดีต ถึงแม้ปัจจุบันซึ่งเต็มไปด้วยกระแสวัฒนธรรมจากภายนอกที่หลั่งไหลเข้ามา วิถีวัฒนธรรมเดิม เช่น การทอผ้าสวมใส่เองจึงเปลี่ยนไป แต่สถานที่หนึ่งที่ยังคงอนุรักษ์ และสืบทอดความเป็นตัวตนของชาวล้านนาในด้านการทอผ้าไว้คือ พิพิธภัณฑ์ผ้าป่าดา หรือบ้านไร่ไผ่งาม ตำบลสบเตี๊ยะ อำเภोजอมทอง จังหวัดเชียงใหม่

นางแสงดา บันลือธี มีนามเดิมว่า “คำดา” เพราะเกิดวันที่ 14 เมษายน พ.ศ.2462 ซึ่งตรงกับวันดา ซึ่งคือวันปีใหม่ของชาวเหนือ ต่อมานายดาบมาลัยผู้เป็นสามีจึงเปลี่ยนชื่อให้เป็น “แสงดา” และต่อมาในภายหลังจึงเปลี่ยนมาเป็น “แสงดา” ชีวิตในวัยเด็ก ป้าแสงดาไม่มีโอกาสเข้าโรงเรียนเรียนหนังสือ ฐานะทางบ้านยากจน แยกเช่นเดียวกับคนชนบททั่วไปในยุคนั้น ป้าแสงดาสมรสกับนายดาบมาลัย บันลือธี ซึ่งมีความรู้ในการตรวจรักษาคนไข้เพราะได้รับการถ่ายทอดความรู้มาจากหมอคอต มิซซันนารีชาวอเมริกัน เมื่อเกิดความชำนาญก็สามารถออกตรวจคนไข้เองได้

ภาพที่ 2

ภาพถ่ายบ้านแสงดา บ้านสิทธิ์และนายดาบมาลัย ผู้เป็นสามี ภาพถ่ายจากพิพิธภัณฑ์ผ้าป่าดา

ภาพที่ 3

ป่าแสงดา บ้านสิทธิ์

หมายเหตุ. จาก “ภาพหน้าปกนิตยสาร,”
โดย HI-CLASS, 2535, HI-CLASS, 8(96), 1.

นายดาบมาลัย บ้านสิทธิ์เป็นเพื่อนรักกับเจ้าอินทนนท์ โอรสองค์สุดท้ายของเจ้าแก้ววรรฐ ป้าแสงดาได้มีโอกาสได้เห็นคัมภีร์ของเจ้าแก้ววรรฐหลังหนึ่งที่ปลูกไว้ที่ท่ากระเจา ระหว่างนายดาบมาลัยไปสงครามอินโดจีนนั้น ป้าแสงดาจึงตัดสินใจซื้อคัมภีร์หลังนี้พร้อมที่ดินจากเจ้าอินทนนท์ “บ้านหลังนี้เป็นไม้สักทั้งหลัง เป็นบ้านเก่าแก่ของเจ้าแก้ววรรฐ ตอนเด็ก ๆ พ่อมารับจ้างทำงานที่นี่ ได้วันละ 15 สตางค์ เราก็คิดเสมอว่าทำไมเราจะไม่มีบ้านอย่างนี้ พอมีเงินก็มาซื้อ” (อานวย จันเงิน, 2545) ภายหลังเมื่อนายดาบมาลัยเสียชีวิต บ้านหลังนี้จึงเป็นบ้านเพียงหลังเดียวของป่าแสงดา และลูกสาวคนเดียวคือสาวน้อยบ้านสิทธิ์ โดยภายหลังได้ชื่อว่า “บ้านไร่ไผ่งาม” เพราะว่ามีแนวไผ่สีเขียวปลูกตลอดระยะทางจากถนนใหญ่ทอดเข้าสู่รั้วบ้าน

หน้าที่ในการทอผ้าถือว่าเป็นกิจกรรมเฉพาะของผู้หญิง อีกทั้งการทอผ้ายังเป็นการต่อยอดถึงความสัมพันธ์ของผู้หญิงด้วยกันให้มีความใกล้ชิดสนิทสนมกันมากขึ้น ทั้งในระดับครัวเรือนและระดับชุมชน (ลำแพน จอมเมือง, 2546) ถ้าผ้ามีเทคนิคหรือลวดลายสวยงามจะเป็นการแสดงถึงความเป็นผู้หญิง การเป็นแม่ศรีเรือน ผู้หญิงที่ทอผ้าเก่งมีฝีมือประณีตละเอียด ย่อมแสดงให้เห็นว่าคุณสมบัติของความ เป็นกุลสตรี (วิบูลย์ ลิ้มสุวรรณ, 2527) ซึ่งงานทอผ้า เย็บปักถักร้อย งานตัดเย็บเสื้อผ้า หรืองานครีเอทีฟเป็น “กิจกรรมเพศภาวะหญิง” อย่างหนึ่ง ป้าแสงดาเคยให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับการเริ่มทอผ้าไว้ว่า “ตอนแรกก็รวมกับเพื่อน ๆ รุ่นเดียวกัน เป็นหม้ายเหมือนกันมีอยู่ 5 คน เรามาค้นคว้าสิ่งที่เราอยากรู้ก็ทำมาหลายปีจนกระทั่งเราตั้งโรงทอ ไม่ได้ตั้งอย่างกิจจะลักษณะ แต่พวกนี้ฐานะดีและกล้าลงทุนมีเท่าไรเอาลงหมด เอาเงินมาช่วยกันทำขายแล้วแบ่งกัน แต่ปรากฏว่าไม่ได้ขาย พอไม่ได้ขาย พวกนั้นมันก็ไม่เอา มันก็เอาเป็นรายวัน สมัยนั้นผู้หญิงวันหนึ่งก็ 4 บาท บางเดือนก็ได้จ่าย บางเดือนก็ไม่ได้จ่าย แล้วมีอยู่ครั้งหนึ่งยายเอาผ้าอย่างละนิดละหน่อยไปขายที่ที่พเนตร มันเป็นย่านการค้าแล้วมีเด็กหนุ่มคนหนึ่งมาซื้อเป็นคนแรก เขาบอกว่ามีร้านอยู่ที่ห้างเซ็นทรัล ชื่อร้านศิริบุณ ก็ซื้อผ้าขายไปอย่างละ 4 เมตร 5 เมตร แล้วเอาไปตัดขาย.....” (แสงดา บ้านสิทธิ์, นิตยสาร HI-CLASS, เมษายน 2535)

ป้าแสงดาเริ่มฝึกทอผ้ามาตั้งแต่อายุ 5-6 ขวบ ผู้ที่ให้ความรู้เรื่องการทอผ้า คือยายเลี่ยมผู้ซึ่งมีความรู้ ความชำนาญในการทอผ้าและย้อมสีผ้าด้วยสมุนไพรแบบโบราณ “ถ้าเราทำงานกลางวันไปไร่ไปนา พ่อแม่ก็จะทำลูกหลิเอาไว้ให้ สมัยก่อนหนุ่ม ๆ สาว ๆ กลางวันก็ทำไร่ทำนา กลางคืนก็ปั่นฝ้ายคุยกัน แล้วก็รู้ว่าผู้หญิงคนนั้นทำผ้าเป็น อยู่ด้วยกันก็ไม่ลำบาก...” (แสงดา บันลือธิ, นิตยสาร HI-CLASS, เมษายน 2535) แต่เดิมในไร่นามีต้นฝ้ายพันธุ์พื้นบ้านให้ปยุ่นมาทอเป็นเสื้อผ้าทำเองใช้เองกันทุกหลังคาเรือน และยังมีเหลือขาย สมัยนั้นฝ้ายเป็นสินค้าออกที่สำคัญของล้านนา ต่อมาพวกพ่อค้าไทยใหญ่และพม่าพากันอพยพเข้ามาค้าขาย มีการสั่งสินค้าผ้าทอโรงงานอุตสาหกรรมจากอังกฤษเข้ามาขายมากมาย ทำให้การทอผ้าใช้เองของชาวบ้านในชุมชนลดลงอย่างมาก ชาวบ้านหันมาซื้อเสื้อผ้าสำเร็จรูป ผ้าทอจากโรงงานซึ่งราคาก็ไม่แพงนัก วิถีชีวิตแบบพึ่งพาตัวเองค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไป แต่เดิมใครมีลูกสาวก็สอนปั่น สอนทอ สืบทอดกันตลอดมา (อานวย จันทน์, 2545) จึงมีอาจปฏิเสธได้ว่าการทอผ้าคือสัญลักษณ์แสดงความเป็นหญิงของป้าแสงดาอย่างเด่นชัด เพราะนอกจากจะต้องอาศัยความพยายาม ความขยัน ความอดทน ความประณีต และความพิถีพิถันในทุก ๆ กระบวนการ ขั้นตอนการทอผ้าและสิ่งที่ผ้าฝ้ายทอมือป้าแสงดาแตกต่างไปจากผ้าฝ้ายทอมือทั่วไปคือสีสัน ลวดลายของผืนผ้าที่ถูกกลั่นออกมาจากกระบวนการศึกษาค้นคว้าอย่างจริงจังและตั้งใจจริงของป้าแสงดา จนได้รับการขนานนามว่าผ้าฝ้ายทอมือของป้าแสงดาแห่งบ้านไร่เฒ่ามาเป็นผ้า “หมิ่นสี หมิ่นลาย หมิ่นพับ”

แนวคิดการทำงานของแสงดา บันลือธิ นักวิทยาศาสตร์แห่งวงการทอผ้าล้านนาไทย

จากบทสัมภาษณ์จำนวนมากของป้าแสงดา สามารถบอกความเป็นนักคิดและนักวิทยาศาสตร์ของท่านได้อย่างแท้จริง กล่าวคือกระบวนการการทำงานผ้าที่เกี่ยวกับการย้อมสีธรรมชาติของป้าแสงดา ท่านได้ลองผิด ลองถูก เพื่อให้ได้ผลลัพธ์ที่ดีที่สุด ถึงแม้ว่าผลที่ออกมาในแต่ละครั้งนั้นจะไม่เป็นไปตามที่คาดหวัง แต่ป้าแสงดาก็ได้ข้อค้นพบว่าใบไม้ เปลือกไม้ หรือลูกจากต้นไม้ การเก็บมาจากต่างสถานที่ สามารถเอาได้ว่าอายุของมันอาจจะแก่ อ่อนไม่เท่ากัน หรือการเก็บมาต่างฤดู ส่งผลให้สีที่ออกมาไม่เหมือนกัน และทำให้ป้าแสงดาผลิตผ้าออกมาให้สีที่ไม่เหมือนกันไปโดยธรรมชาติ ความไม่เหมือน ความต่างจึงเป็นเสน่ห์แห่งผ้าฝ้ายทอมือแบบโบราณแห่งบ้านไร่เฒ่ามาโดยแท้จริง

“...แต่เดิมนั้นผ้าพื้นเมืองมักย้อมด้วยหอมหรือครามกับมะเกลือ จึงมีไม่กี่สี เป็นสีมืด ๆ ไม่สวย ป้าสังเกตว่าใบไม้ เปลือก หรือลูกไม้หลายชนิดให้สีต่าง ๆ จึงลองเอามาผสมกันดู ให้สีแปลกจากเดิม ป้าจึงได้รวบรวมส่วนต่าง ๆ ของต้นไม้มาผสมทำสีย้อมผ้า...” “...ป้าพยายามผสมสีให้ได้สีเดียวกันทุกครั้ง แต่ก็ไม่สำเร็จ ป้าจึงคิดว่าส่วนต่าง ๆ ของไม้ที่เอามาผสมเก็บมาจากที่ต่างกัน ปลูกอยู่กันคนละที่กัน เวลาเก็บอาจอายุแก่ไม่เท่ากัน หรือเก็บคนละฤดู จึงได้สีไม่เหมือนกันสักครั้ง ผ้าแต่ละพับของป้าสีจึงไม่ซ้ำกัน”... “เมื่อเอาส่วนต่าง ๆ ของต้นไม้ผสมกันได้สีหนึ่งแล้ว ป้าก็จำส่วนผสมเอาไว้ ถ้าจะทำสีนั้นขึ้นใหม่ ก็ใช้ส่วนผสมเท่าเดิมทุกอย่าง แต่เป็นที่น่าสนใจกว่าสีที่ผสมใหม่ทุกครั้ง จะแตกต่างไปคือ มีสีอ่อนหรือสีแก่กว่าเดิมเล็กน้อยไม่เหมือนกันทุกครั้งอย่างสีเคมี...” (แสงดา บันลือธิ, เพชรน้ำเอกของวงการทอผ้าแห่งล้านนาไทย, มกราคม 2545)

ป้าแสงดา ลงมือทำผ้าฝ้ายทอมือแบบโบราณด้วยตนเองทุกกระบวนการ ทุกขั้นตอน ตั้งแต่เก็บวัสดุจากธรรมชาติมาผสมเพื่อทำการย้อมสี การปั่น การทอ การย้อม จึงทำให้ป้าแสงดาได้สัมผัสประสบการณ์ที่เกิดขึ้นจากเรียนรู้ไปโดยปริยาย การให้ความรู้ของ

ป่าแสงดาเกิดจากการเรียนรู้ด้วยตนเองอย่างแท้จริง ถึงแม้ว่าป่าแสงดาจะมีใช้นักวิทยาศาสตร์ แต่กระบวนการของป่าแสงดานั้นเป็นกระบวนการทางวิทยาศาสตร์โดยสิ้นเชิง เพราะป่าแสงดาทำงานร่วมกับธรรมชาติ เก็บเกี่ยวความรู้ ประสบการณ์จากการลงมือทำจริง ทุกอย่างล้วนแล้วเป็นเหตุเป็นผลกัน ป่าแสงดาสามารถวิเคราะห์ได้ว่า ฝ้ายควรปลูกเดือนใด ออกดอกให้ผลเช่นไร สภาพอากาศ น้ำค้างที่ส่งผลต่อการผสมสี หากเก็บคนละเวลา คนละฤดู คนละเดือนก็จะให้สีผิดแผกแตกต่างกัน หรือเช่น ฝ้ายต้องปลูกเดือนมีนาคม เมษายน ถึงจะออกลูก และไม่ควรปลูกในฤดูฝน ความรู้เกี่ยวกับสา ส่วนมากคนจะไม่ซื้อสาแก่ ๆ แต่ป่าแสงดาก็ลองเอาสาแก่ ๆ มาทำดู ปรากฏว่าให้ผลลัพธ์ด้านสีที่แตกต่างไม่เหมือนใคร จึงทำให้ฝ้ายทอมือแบบโบราณแห่งบ้านไร่ไผ่งามมีสีที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวไม่เหมือนใคร

“ยายมีชอบแบบเก่าแต่ยายชอบศึกษาไปเรื่อย ๆ บางทีลายนี้มันออกมาผิด มันก็จะเป็นอีกลายหนึ่ง ฉะนั้น ฝ้ายของยายแต่ละผืนจะไม่เหมือนกัน แล้วก็ได้ตั้งชื่อลาย บางคนถามว่าอันนี้ตั้งชื่อลายอะไร...” “...ยายไม่ใช่นักวิชาการนะ มีแต่ประสบการณ์ทุกวัน ถามมาถ้ายายตอบได้ก็ตอบ ตอบไม่ได้ยายก็ไม่รู้ เท่านั้นแหละ เขาก็ถามฝ้ายต้องปลูกเดือนอะไร ออกดอกสีเป็นยังไง ก็ที่เราเรียนมานั้นแหละ มันไม่เหมือนข้อสอบ ตอบง่าย ถ้ารู้ก็ตอบง่าย อย่างนายทหารคนหนึ่งพอเห็นฝนตกก็บอกจะมาเอาไม้ไผ่ไปปลูก ยายก็ว่าใครบอกคุณเล่า ฝ้ายเขาต้องปลูกเดือนมีนาคม เมษายนนะคุณ มันถึงจะออกลูก เขาไม่ปลูกในฤดูฝน นี่แหละ มันต้องรู้ต้องทำมาถึงจะไปตอบ...” “สีมันจะเป็นชั้น ๆ แล้วยายก็เก็บไว้ ถ้าน้ำค้างตกมันจะไม่ให้สีบางอย่าง อากาศเย็นก็ไม่ให้ ตอนนี้ร้อน จริง ๆ มันก็บั่นยาก เมษายนมันบั่นยาก ถ้าหน้าหนาวนี้ชอบ แต่ตอนหีบต้องให้แห้งจริง ๆ แล้วก็เอาไปต้มสักครึ่งวัน แต่ถ้าเอาแช่น้ำนี่ก็อาทิตย์นึง” “โดยมากคนเขาจะใช้สาหนุ่ม ๆ สาแก่ ๆ ไม่มีคนซื้อ ยายก็เลยบอกให้ลูกสาวซื้อสาแก่ ๆ มาลองทำดู สานี้มันเข้ากับสีสมุนไพร มันเป็นจำพวกปอ ฝ้ายเอามาย้อม สีมันก็สวยไปอีกแบบหนึ่ง คือเราทำอะไรทุกสิ่งทุกอย่างอย่าให้มันเหมือนใคร ที่คนอื่นเขาทำเป็นแล้วยายไม่อยากทำ”(แสงดา บันสิทธิ์, นิตยสาร

HI-CLASS, เมษายน 2535) คุณเนาวรัตน์ บันสิทธิ์ หลานสาวของป่าแสงดา ได้ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับแนวคิดการทำงานของป่าแสงดาไว้ว่า

“แรกเริ่มสมัยก่อนจะไม่ค่อยมีศิลปินทางด้านนี้ คุณยายจะบอกเสมอว่า คุณยายคือศิลปินที่วาดรูปลงบนผืนผ้า คุณยายสนุกกับการทอผ้า ไม่มีความรู้ด้าน textile เรื่องสี ท่านไม่รู้จักสีร้อนสีเย็น คุณยายจะสนุกในการออกแบบ เท่ากับไม่มีแบบฟอร์ม นี่จึงเป็นความต่างของลายผ้าของบ้านไร่ที่ต่างจากที่อื่น ๆ เคยมีนักศึกษาถามว่าเราออกแบบลายผ้าอย่างไร จึงบอกว่าการออกแบบของที่นี่ไม่สามารถวาดเขียนออกมาได้ เรียนรู้จากคุณยายทั้งหมด เราเรียนรู้การทำงานของคุณยาย เวลาอ้อมสีก็จะคิดในหัวว่าอยากได้สีประมาณไหน แต่สีก็ไม่ได้ออกมาอย่างที่อยากได้ จนวันหนึ่งสีที่ย้อมออกมาพลาด กลับกลายเป็นสีที่ทำให้เกิดแรงบันดาลใจ กับได้เห็นสีในโกดังจะรู้สึกได้เองว่าสีอะไรคู่กับสีอะไร ที่บ้านไร่ไผ่งามมีอุปกรณ์เหมือนทั่วไป ใช้พิมพ์โบราณ ลวดลายบนผืนผ้าของคุณยายมีความร่วมสมัยเพราะคุณยายคิดนอกกรอบ อาศัยธรรมชาติรอบตัว ภูเขา ต้นไม้

หลังจากคุณยายเสียชีวิตไปแล้ว แน่นนอนว่าการบริหารจัดการของบ้านไร่ไผ่งามต้องมีการเปลี่ยนแปลง ที่ชัดเจนคือด้านจิตใจ ทุกคนมีคุณยายเป็นต้นแบบ แต่ก่อนหน้านี้นี้เราได้มีการออกโรดโชว์มาตลอด มีการได้พบปะลูกค้า ได้เรียนรู้ความต้องการของลูกค้า แต่เราไม่ได้ผลิตผลงานออกมาเพื่อสนองตอบความต้องการของลูกค้าเป็นหลัก บ้านไร่ไผ่งามนำเสนอความเป็นตัวเอง ซึ่งเป็นสิ่งที่คุณยายยึดถือมาโดยตลอด ฉะนั้นเมื่อเราได้ผลิตงานมาเพื่อสนองตอบความต้องการของลูกค้า ลูกค้าจึงยอมรับในความเป็นบ้านไร่ไผ่งามของเรา นี่คือข้อดีที่คุณยายสร้างไว้เคยมีนักศึกษาถามอีกว่าเรียนจบด้านการทอมาอย่างไร เราตอบว่ามันไม่วันเรียนจบ แต่วันที่ถือว่าสำเร็จแล้วคือ เรากับคุณยายอยู่กันคนละมุมห้อง เวลาออกแบบคุณยายจะให้คนงานใช้ด้ายแต่ละสี ฟุ้งกระสวย ดูว่าสีอะไรที่มันทอขึ้น สีอะไรหายไปจนกว่าจะพอใจ เราก็คุยกับคุณยายปรึกษากันแบบนี้เรื่อย ๆ แลกเปลี่ยนกัน จนวันหนึ่งคุณยายเจ็บมาก ไม่พูดอะไร ก็ แต่คุณยายกลับยิ้มและเดินเข้ากอดและบอกว่า หนูเรียนจบแล้วนะ ลูกรู้แม้กระทั่งความคิดเดียวกันกับยาย

ยายไม่รู้จะสอนอะไรลูกแล้ว นี่คือความเป็นคุณยายที่เราได้มาจนวันนี้ ตัวพื้มจะเป็นตัวกำหนดลายผ้า แต่โดยส่วนตัวเป็นคนทอผ้าไม่เก่ง บางทีเหยียบพื้มผิด กลับกลายเป็นว่าได้ลวดลายใหม่ที่แตกต่างออกไป ถ้าคุณยายรู้คงหัวเราะเพราะคนทอผ้าเก่ง ๆ คงทำไม่ได้ แต่กลับกลายเป็นลายใหม่ขึ้นมา” (เนาวรัตน์ บันสิทธิ์, การสื่อสารส่วนบุคคล, 26 มิถุนายน 2565)

คุณปอสา บันสิทธิ์ เล่นของป่าแสงดา กล่าวถึงป่าแสงดาไว้ว่า

“ แนวคิดการทำงานผ้าของคุณยายทวด คือ คุณยายทวดจะมีการออกแบบลวดลายบนผืนผ้าโดยเป็นการตั้งธรรมชาติใกล้ตัวมาถ่ายทอดตามแบบฉบับของบ้านไร่ไผ่งาม เช่น ลายน้ำไหล ผ้าของที่บ้านไร่ไผ่งามจะค่อนข้างให้ความสำคัญกับการให้สีมากกว่ว่าลวดลาย การจัดวางสีที่ดูสลับซับซ้อน กลมกลืนกัน การจัดวางสีของเส้นด้ายที่ถูกย้อมด้วยสีธรรมชาติเป็นสิ่งสำคัญ ที่ทำให้ผ้าดูมีชีวิต มีลมหายใจเป็นสิ่งที่ได้ยิน ได้เห็น และสัมผัสมาโดยตลอดว่ารุ่นยายและรุ่นแม่ยังคงเอกลักษณ์ของยายทวดแสงดานี้ไว้ ยังผลให้ตัวเราเกิดมุมมองของการนำเอาแนวคิดในแบบคุณยายทวดมาประยุกต์ใช้ในการทำงานศิลปะส่วนตัว เช่น งานเรียนสมัยปี 3 ที่คณะจิตรกรรม ประติมากรรมและภาพพิมพ์ ที่มหาวิทยาลัยศิลปากร ก็ทำเรื่องเกี่ยวกับคุณยายทวด เรื่อง ความศรัทธา เราเกิดมามีความภาคภูมิใจที่ได้เป็นลูกเป็นหลานคุณยายทวด เรามีความศรัทธาคุณยายทวดอยู่ในใจเสมอ จึงอยากถ่ายทอดความรู้สึกนี้เป็นผลงานศิลปะแนว installation อัตเป็นวิถีโอภาพวิวแม่น้ำปิงจากริมระเบียงไม้ที่บ้านไร่ไผ่งาม ฉายลงบนผืนผ้าสีขาว จะเป็นว่าท้องฟ้า ภูเขา แม่น้ำที่ไหลเป็นทางและพื้นหญ้านั้นเชื่อมกัน และแยกชั้นสีให้เห็นอย่างชัดเจน เพื่อจะบอกเล่าในมุมมองที่ว่าคุณยายทวดเป็นเหมือนศิลปินที่ทำงาน painting ผ่านผืนผ้านั่นเอง” (ปอสา บันสิทธิ์, การสื่อสารส่วนบุคคล, 26 มิถุนายน 2565)

จากแรงบันดาลใจ ความภาคภูมิใจในความเป็นทายาทของบ้านไร่ไผ่งาม บอกถึงอิทธิพลแนวคิดและการทำงานของป่าแสงดา ที่ยังคงส่งต่อมาจากรุ่นปัจจุบัน ลวดลายที่ดึงเอาความเป็นธรรมชาติ สีที่อวยล้อมลงบนผืนผ้าก็คือสีจากธรรมชาติรอบกาย แนวคิดการทำงานที่ไม่มีกรอบตายตัว แต่กลับส่งผลให้ผ้าฝ้ายทอมือแห่งบ้านไร่ไผ่งามได้รับการยอมรับอย่างชัดเจนและเสมอมาจนปัจจุบัน

จึงมีน้ำแปลกใจที่ป่าแสงดา บันสิทธิ์ ได้รับการยกย่องให้ผู้ที่มีความสามารถในการทอผ้าแล้ว ยังได้รับการยกย่องให้เป็นนักวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีล้ำนาด้านสิ่งทออีกด้วย เพราะเอกลักษณ์สำคัญอย่างหนึ่งในกระบวนการทอผ้าของป่าแสงดา คือ การคิดค้นสิ่งใหม่ ๆ ไม่ซ้ำใคร การเลือกใช้สีจากสมุนไพรในการย้อมผ้า โดยไม่ใช้สารเคมีใด ๆ เจือปน ทุกเทคนิควิธีการแบบพื้นบ้าน กระบวนการผ่านการศึกษาทดลองด้วยความจริงใจและความรักในผืนผ้าอย่างเปี่ยมล้น ถึงแม้ในกระบวนการนั้นก็เกิดความผิดพลาด แต่สิ่งนั้นป่าแสงดาคิดเสมอว่าคือการค้นพบสิ่งใหม่ นอกจากนี้สีที่ย้อมที่เคยใช้ห้อมมาผสมมะเกลือแล้ว ป่าแสงดา ยังใช้สีที่สรรหาได้จากธรรมชาติเช่น เพกา ขนุน คำแสด ใบคราม คำเงาะ ขี้เหล็กฯ ดังคำประกาศเกียรติคุณป่าแสงดา บันสิทธิ์ที่ว่า “...นอกจากจะเป็นการอนุรักษ์ ส่งเสริม และพัฒนาศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านแบบครบวงจรแล้ว สิ่งที่ดีถือเป็นเอกลักษณ์อันสำคัญควรแก่การยกย่องก็คือ การใช้สีจากสมุนไพรล้วน ๆ ในการย้อมผ้า โดยไม่ใช้สารเคมีเจือปน ผ้าทุกผืนจึงมีสีแดงตามจับตา สิ่งที่สร้างความนิยมให้แก่ศิลปหัตถกรรมแบบพื้นบ้านอย่างไม่มีวันจืดจางเลยก็คือ ความสามารถในการประดิษฐ์คิดลวดลายผ้าได้อย่างหลากหลายดูสวยงาม กล่าวไว้ว่า ผ้าหนึ่งผืนนั้นพื้มจะมีหนึ่งผืนสีหนึ่งผืนลวดลาย...” (คำประกาศเกียรติคุณ นางแสงดา บันสิทธิ์ ศิลปินแห่งชาติ สาขาวัตศิลป์ (การทอผ้า), 2529) และปริญญาวิทยาศาสตรบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิทยาศาสตร์และวิทยาศาสตร์ประยุกต์ เมื่อ พ.ศ.2530 ที่ป่าแสงดาได้รับพระราชทานนั้น จึงเป็นสิ่งสนับสนุนความเป็นนักวิทยาศาสตร์แห่งวงการทอผ้าล้านนาอย่างแท้จริง

พิพิธภัณฑผ้าป่าดา แหล่งสืบทอดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม การทอผ้าฝ้าย

ผ้า ความหมายตามพจนานุกรมฉบับบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542 หมายถึง สิ่งที่ทำด้วยเยื่อใย เช่น ฝ้าย ไหม ขนสัตว์ โดยวิธีการทอหรืออัดให้เป็นผืน มักเรียกตามลักษณะของสิ่งที่ทำ เช่น ผ้าไหม ผ้าฝ้าย ผ้าขนสัตว์ หรือตามลักษณะที่ใช้ เช่น ผ้ากราบ ผ้าอาบ ผ้าอ้อม ผ้าทอ เป็นภูมิปัญญาเก่าแก่ของมนุษย์ที่ได้รับการถ่ายทอดมาแต่อดีต เป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์กับมนุษย์ตั้งแต่กำเนิดจนถึงวาระสุดท้ายของชีวิต และในบางครั้งยังเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นถึงความแตกต่างในพิธีกรรมและความเชื่อที่แสดงออกมาในเรื่องของสีสันทนและลวดลายบนผ้าที่สวมใส่ที่แตกต่างกัน ผ้าแต่ละประเภทบอกถึงช่วงอายุและโอกาสที่แตกต่างกันของผู้สวมใส่ ถือเป็นศิลปะอย่างหนึ่งของมนุษย์ การทอผ้าเป็นกิจกรรมยามว่างของผู้หญิงหลังจากฤดูการทำนาหรือว่างจากงานประจำ อื่น ๆ (งานช่างพื้นถิ่น, 2553) จากฐานข้อมูลพิพิธภัณฑในประเทศไทยของศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร แสดงให้เห็นว่าประเทศไทยมีพิพิธภัณฑจำนวนมากถึง 1,581 แห่ง (พฤศจิกายน 2564) (ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2547) พพิธภัณฑผ้าป่าดาหรือบ้านไร่ไผ่งามเป็นหนึ่งในพิพิธภัณฑที่ถูกรวบรวมไว้ ที่นี้จัดแสดงอุปกรณ์ทอผ้า เทคนิคการทอ วัสดุที่ใช้และผลงานของช่างทอ

กล่าวได้ว่าภาพของป่าแสงดาทั้งในพิพิธภัณฑและในสื่อต่าง ๆ คือศิลปิน การทอผ้าและผลงานของป่าแสงดาไม่ได้เป็นเพียงงานฝีมือ (craft) แต่ถูกมองว่าเป็นงานศิลปะ (art) งานทอผ้าที่เคยถือเป็นงานเชิงประเพณีของผู้หญิง ถูกยกฐานะเป็นการแสวงหาความรู้ มีการคิดวิเคราะห์และสร้างความหมาย เป็นความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์การฝึกฝนด้วยตนเอง ผ่านคำอธิบายที่ปรากฏในสื่อนิทรรศการ หนังสือที่จัดพิมพ์โดยพิพิธภัณฑและมูลนิธิที่เขียนถึงป่าแสงดา และตลอดจนหลานสาวผู้ใกล้ชิดป่าแสงดา (รุ่งตะวัน อ่วมอินทร์, 2562) บ้านไร่ไผ่งามเป็นเรือนไม้ใต้ถุนสูง บริเวณใต้ถุนบ้านและบริเวณรอบ ๆ บ้านนี้เองที่ป่าแสงดาใช้เป็นประโยชน์ในการทำกิจกรรมการทอผ้าฝ้ายทอมือ เริ่มตั้งแต่การปลูก การเก็บ การปั่น การทอ การย้อม ล้วนแล้ว

เกิดขึ้นและเสร็จสิ้นกระบวนการในบ้านไร่ไผ่งามแห่งนี้ ป่าแสงดาจะใช้วัสดุจากธรรมชาติในย้อมสีและใช้ประโยชน์จากพืชพันธุ์จากธรรมชาติเหล่านั้นได้อย่างคุ้มค่า ไม่ว่าจะเป็นเม็ด กิ่ง เปลือก แก่น ใบ ฟัก และจากอุตสาหกรรมในครัวเรือนก็ส่งต่อความรู้ให้คนในหมู่บ้าน ชุมชนได้เข้ามาเรียนรู้ด้านการทอผ้าฝ้ายกลายเป็นอาชีพติดตัวเลี้ยงดูครอบครัวได้ ดังคำกล่าวว่าการกระบวนการในการสร้างสรรค์ผลงานศิลปหัตถกรรมของป่าแสงดา บ้านสิรินธรนี้ ไม่เพียงแต่ศิลปินเองที่ได้รับความสุข ความพึงพอใจในการสร้างสรรค์ผลงาน แต่ยังส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชน ส่งผลกระทบต่อการเศรษฐกิจชุมชน ส่งผลกระทบต่อการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมและคุณภาพชีวิต (อาชัย นิกสอน, 2558)

พิพิธภัณฑผ้าป่าดาหรือบ้านไร่ไผ่งามแห่งนี้ ก่อตั้งขึ้นโดยคุณเสาวนีย์ บ้านสิรินทาทายาทโชนของป่าแสงดาซึ่งเป็นทายาทรุ่นที่ 2 ผู้สืบสานปณิธานของป่าแสงดา พร้อมทั้งผลักดันงานของมูลนิธิแสงดา บ้านสิรินทให้เข้มแข็งขึ้นและปัจจุบันทายาทรุ่นที่ 3 คุณเนาวรัตน์ บ้านสิรินท บุตรสาวของคุณเสาวนีย์ (หลานของคุณป่าแสงดา) และทายาทรุ่นที่ 4 คุณปอสา บ้านสิรินท ลูกสาวของคุณเนาวรัตน์ (เหลนของคุณป่าแสงดา) ก็ได้มีการรับช่วงงานผ้าต่อจากคุณเสาวนีย์เกือบทั้งหมด ป่าแสงดามีความเป็นศิลปินที่แสดงออกผ่านทักษะการทอผ้าและการออกแบบลวดลายและเทคนิควิธีที่ไม่มีใครเหมือน การยกย่องเชิดชูป่าแสงดา การให้รางวัลและเชิดชูเกียรติในด้านต่าง ๆ รวมไปถึงการสนับสนุนของเหล่านักวิชาการสายวัฒนธรรมหรือนักวิชาการวงการการศึกษา ต่างแสดงให้เห็นถึงการมีได้ดึงดูดสายตาของสังคมต่อความสามารถและประสบการณ์อันแสนยาวนานของป่าแสงดา ซึ่งแสดงให้เห็นว่าป่าแสงดาได้สามารถรังสรรค์งานทอผ้าอันเป็นที่รัก พร้อมทั้งสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน กระตุ้นเศรษฐกิจท้องถิ่นสร้างอาชีพ ให้ผู้หญิงในหมู่บ้านได้แสดงความสามารถอันบ่งบอกถึงความเป็นผู้หญิงได้อย่างแท้จริง

คุณเนาวรัตน์ บ้านสิรินทเสริมว่า บ้านไร่ไผ่งามกับการสืบสานการทอผ้าฝ้ายโบราณในปัจจุบันนั้น คุณเนาวรัตน์ บ้านสิรินท ได้บอกเล่าความคิดเกี่ยวกับการบริหารจัดการบ้านไร่ไผ่งามในยุคปัจจุบันไว้ว่า

“งานหัตถกรรมมันเปลี่ยนยุคไปแล้ว มันเป็นเรื่องที่น่าเสียดาย ถ้า ภูมิปัญญา ความรู้โบราณเหล่านี้ไม่ได้ถูกให้ความสำคัญ ปราชญ์ชาวบ้าน ภูมิปัญญาชาวบ้านก็คงไม่เหลืออีกต่อไป อยากรู้อะไรก็ต้องเข้า พิพิธภัณฑ์ งาน textile เป็นงานเฉพาะกลุ่ม ถ้าไทยขายงานวัฒนธรรม ขยายการท่องเที่ยว แต่มาช่วยตอนปลายก็ไม่เหลืออะไร ช่างฝีมือต้องได้รับการยกระดับ การนำความรู้เหล่านี้บรรจุลงไปหลักสูตรก็จะดี ไม่น้อย ไม่ใช่แค่เรื่องการทอผ้า แต่ความรู้ภูมิปัญญาอื่น ๆ ด้วย อย่างน้อยให้เด็ก ๆ ในท้องถิ่นได้เรียนสัปดาห์ละครั้งก็ยังดี เพราะมันคือการส่งต่อ ถ้าไม่มีคนส่งต่อก็ไม่มีผู้รับ และอีกประการคือปราชญ์ชาวบ้าน ภูมิปัญญาชาวบ้านเหล่านี้ไม่ได้รับการดูแล หรือสวัสดิการที่เหมาะสม กับความรู้ ความสามารถที่เขามี ถ้าได้รับการสนับสนุนให้พวกเขามีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ลูกหลานของคนเหล่านี้เขาก็อยากจะทำสืบทอดต่อ เช่นกัน เพราะสายอาชีพตอนนี้สำคัญมาก” (เนาวรัตน์ บันสิทธิ์, การสื่อสารส่วนบุคคล, 26 มิถุนายน 2565)

กระบวนการทอผ้าฝ้ายทอมือแบบโบราณแห่งบ้านไร่ไผ่งาม

การทอผ้าต้องใช้ความขยัน ความอดทน ความพยายาม ความ ประณีตและความละเอียดอ่อนในทุกกระบวนการทอ ป้าแสงดาเล่าว่า เริ่มตั้งแต่การทำฟืมไปจนถึงการปลูกฝ้าย บั่นด้าย ย้อมสีและลงมือทอ ด้วยตนเอง เรียกว่าทำทุกอย่างด้วยมือตนเอง จะทอผ้าด้วยลักษณะ พิเศษที่ต่างกว่าช่างทอส่วนใหญ่คือ ทำด้วยความรักและเห็นคุณค่า ของผ้าฝ้ายพื้นเมือง จึงจะทำในเชิงอนุรักษ์ความเป็นพื้นบ้านพื้นเมือง ของล้านนาหรือ “ผ้าเมือง” เอาไว้ และการอนุรักษ์นั้นมิได้ทำอย่าง ขาดความรู้ แต่ได้ค้นคว้าเพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจอย่างจริงจัง ตั้งแต่การอนุรักษ์และศึกษารวมชาติของฝ้ายพื้นเมือง ซึ่งมีอยู่สอง ชนิดคือ ชนิดสีชาและชนิดสีนวลหรือสีตุ่น ซึ่งเป็นฝ้ายที่มีคุณสมบัติ เหมาะสมกับการปลูกในบริเวณที่ดินเป็นลูกรังของภาคเหนือ ซึ่งจะได้ ปลูกฝ้ายเหนียวสีสวย แต่ถ้าหากนำฝ้ายชนิดนี้ไปปลูกในที่อื่นจะทำให้ สีของฝ้ายเปลี่ยนไป ดังนั้นป้าแสงดาจึงพยายามที่จะอนุรักษ์พันธุ์ฝ้าย พื้นเมืองเอาไว้ และชักชวนให้ชาวไร่บริเวณใกล้เคียงหันมาสนใจและ ปลูกฝ้ายชนิดนี้กันให้มากยิ่งขึ้น (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, 2536) ผ้าฝ้ายทอ มือแบบโบราณแห่งบ้านไร่ไผ่งาม มีขั้นตอนการผลิตทุกกระบวนการ เริ่มตั้งแต่การทอฝ้ายไปจนถึงการทอผ้า สำเร็จออกมาเป็นผืนผ้า ดังนี้

1. การทอฝ้ายหรืออัดฝ้าย
2. การตีฝ้ายให้ฟู
3. การบั่นด้าย
4. การย้อมสีเส้นด้าย
5. การลงแบ่งเส้นด้ายยืน
6. การเดินเส้นด้าย ยืนและการกรอตัวพุ่ง และ
7. การทอเป็นผืนผ้า อุปกรณ์ที่ใช้ได้แก่

1. ทับฝ้าย
2. จ่าลุ่น
3. แป้นลูกทอ
4. กวางปัด
5. เข็ม
6. เข็ม
7. ขี้ฝ้าย
8. กวาง
9. ไม้ฝาง
10. ปากีวัก
11. เครื่องวัน และ
12. กี่

ความลับจากสมุนไพรธรรมชาติสู่ความงามของผ้าฝ้ายทอมือ แบบโบราณแห่งบ้านไร่ไผ่งาม

จากการค้นคว้า ทดลองและใจรักในการสร้างสรรค์ของป้าแสงดา ทำให้ป้าแสงตามองเห็นความงามจากธรรมชาติรอบกาย และเลือกที่จะใช้สมุนไพรในท้องถิ่นมารังสรรค์เป็นผลงานศิลปะที่เป็นที่ยอมรับ ผ้าฝ้ายทอมือบ้านไร่ไผ่งาม ล้วนมาจากการย้อมด้วยสีจากธรรมชาติที่ ป้าแสงดาหลงผิดลองถูกจนได้สูตรความงามเฉพาะตัวเป็นของตัวเอง ทั้งหมดล้วนมาจากประสบการณ์ตรง ความเข้าใจและใจรักในการเรียนรู้ที่ไม่หยุดนิ่ง ดังคำของป้าแสงดาที่เคยกล่าวไว้ว่า “เวลาเราเข้าไปในป่า เรามองเห็นความงามของดอกไม้ ดอกไม้ป่าเราก็ได้คิด อย่าง ดอกฝ้าย ดอกฝ้ายมันจะเหลืองไม่เหมือนใคร ทางของมันก็จะม่วงไม่เหมือนใคร ดอกฝ้ายเหลืองเหมือนเปลือกมะนาว สีเหลืองของดอกไม้ อีกชนิดคือ เหลืองกระดังงา เป็นเหลืองอมเขียว...” “เวลาน้ำค้างลง มันจะจับดอกฝ้ายจนขาวโพลนไปทั้งดอก มันงามจริง ๆ อย่างฝ้ายสีตุ่น น้ำค้างขาว ๆ ไปจับมัน เราเห็นแล้วก็มีความสุข ดอกฝ้ายบานเป็นสีที่ งดงามมาก ดอกสีเหลือง ข้างในเป็นสีม่วงเข้ม เกสรเป็นสีเหลืองเข้ม ตื่นเช้ามา เราได้ไปเห็นดอกฝ้าย อายุเราจะยืน”(แสงดา บันสิทธิ์, เพชรน้ำเอกของวงการทอผ้าแห่งล้านนา, 2545)

สมุนไพรที่บ้านไร่ไผ่งามนำมาใช้ในการย้อมฝ้ายมีหลายชนิด ส่วนมากจะมาจากส่วนต่าง ๆ ของต้นไม้ เช่น เปลือกไม้ ใบไม้ ผลหรือ รากไม้ ต้นไม้ที่นำมาใช้ย้อมสีมีมากมาย ไม่ว่าจะเป็น ต้นคราม มะหาง ก่าน เพกา มะเกลือ ขนุน สมอ มะตูม ใบแก้วแปบ ไม้ฝาง ขมิ้น เป็นต้น ลักษณะเด่นของสีที่ได้จากสมุนไพรคือ สีจะไม่จืดจาง ไม่ฉูดฉาดเหมือนกับสีเคมีที่ใช้กันในปัจจุบัน ที่สำคัญสีที่ย้อมจากสมุนไพรธรรมชาตินี้ สีเคมีก็มีอาจลอกเลียนให้เหมือนได้

การย้อมสี

การย้อมสีผ้าฝ้ายทอมือบ้านไร่ไผ่งามนั้นมี 2 ชนิด ได้แก่ การย้อม ร้อน และการย้อมเย็น โดยฝ้ายทุก ๆ มัดจะต้องผ่านการลงพื้ก่อน แล้วค่อยแยกย้อมตามสีที่ต้องการ น้ำกรดและน้ำค้างที่ใช้ก็ล้วนมาจากวัตถุดิบทางธรรมชาติ น้ำกรด ได้มาจากมะขามเปียกหรือมะกรูด น้ำค้างได้มาจากขี้เถ้า น้ำปูนแดง น้ำปูนขาว หลักการสังเกตแบบครุพัก ลักจำของป้าแสงดาก็คือ ต้นไม้ถ้ามีสีส้ม ๆ (เปรี้ยว) เป็นกรด ถ้าผาดก็ เป็นค้าง เมื่อย้อมสีที่ต้องการแล้วจึงเอาลงแช่น้ำขาว เพื่อเป็นการลงแบ่ง เนื่องจากฝ้ายพื้นเมืองแท้ ๆ จะมีความนิ่ม จึงต้องลงแบ่งด้วยน้ำขาว เพื่อให้ขึ้นรูปได้ง่ายในกระบวนการทอต่อไป ผ้าฝ้ายทอมือเนื่องจาก ใช้การปั่นมือ จึงทำให้เกลียวเส้นด้ายไม่มัดกันแน่นเหมือนกับผ้าทอ ด้วยเครื่องจักร จึงทำให้การย้อมสีนั้น ส่งผลให้สีสามารถแทรกซึม เข้าไปในเนื้อผ้าได้ทุกอณู และที่สำคัญทำให้เวลาซักสีไม่ตก หรือ สีตกน้อยมากนั่นเอง

ตัวอย่างกรรมวิธีการย้อมสีธรรมชาติผ้าฝ้ายของป่าแสงดา

1. การย้อมสีเหลืองจากรากต้นสกี (ยอป่า)

ภาพที่ 4
ยอป่า

หมายเหตุ. จาก โครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืช
สวนพฤกษศาสตร์คลอง, 2565 http://www.rspg.or.th/plants_data/kp_bot_garden/kpb_27-7.htm

ชื่อวิทยาศาสตร์ : Morinda tomentosa Heyne ex Roth

วงศ์ : Rubiaceae

ชื่ออื่น : คูยู่ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน, ส่วย); เควาะ (กะเหรี่ยง-กาญจนบุรี); เคาะขมิ้น, ยอป่า, สะกีย, สะเกย, หัสเกย (ภาคเหนือ); ตะลุมพุก (ขอนแก่น); ตะเกรย (ราชบุรี)

1. นำรากต้นสกีมาสับให้เป็นชิ้นบาง ๆ เล็ก ๆ และนำมาต้มในน้ำเดือดเป็นเวลา 2 ชั่วโมง ตักเอาตะกอนออก เติมน้ำต่างลงไปและต้มเข้าหืดเล็ก ขมิ้นที่บดละเอียดอย่างละเอียดครั้งซ้อน เติมน้ำมะเกลือลงไปเล็กน้อยใส่ใบและกิ่งส้มป่อยลงไป เคี่ยวสักพักตักเอากากออก จะได้น้ำย้อมสีที่ต้องการ

2. ใส่ผ้าที่ต้องการย้อมลงไปในพื้นที่เตรียมไว้ในข้อ 1 ต้มเป็นเวลา 20 นาที หรือจนกว่าจะได้สีที่ต้องการ จึงนำเอาออกมาซักน้ำและตากให้แห้ง จะได้สีเหลือง

2. การย้อมสีชมพูจากต้นมหาภาพและต้นฝาง

ภาพที่ 5
ไม้ฝางให้สีชมพู

หมายเหตุ. จาก บ้านไร่ฝางงาม, โดย ดินดำน้ำชุ่ม,
2552, <http://www.oknation.net/blog/print.php?id=402283>

ชื่อวิทยาศาสตร์ : Caesalpinia sappan Linn

วงศ์ : Fabaceae

1. นำเปลือกต้นมหาภาพมาสับให้ละเอียด แล้วต้มในน้ำเดือดเป็นเวลา 1 ชั่วโมง ตักเอาเปลือกออก
2. เติมน้ำฝาง ฝางเป็นชิ้นเล็ก ๆ แล้วนำลงไปต้มเป็นเวลา 1 ชั่วโมง เติมน้ำส้มป่อย 1 กำ ต้มต่ออีกสักพัก ตักเอากากออก เติมน้ำต่างลงไป จะได้สีชมพูที่ต้องการ

หมายเหตุ. จาก บ้านไร่ไผ่งาม, โดย ดินดำน้ำชุ่ม, 2552,
<http://www.oknation.net/blog/print.php?id=402283>

ลูกคำแสดสด และเมล็ดที่ให้สีแสด แต่กระบวนการผลิตจะใช้เมล็ดแห้ง

หมายเหตุ. จาก บ้านไร่ไผ่งาม, โดย ดินดำน้ำชุ่ม, 2552,
<http://www.oknation.net/blog/print.php?id=402283>

การทอผ้าฝ้ายแห่งบ้านไร่ไผ่งาม

ตัวอย่างสีจากธรรมชาติที่บ้านไร่ไผ่งามใช้ย้อมสีผ้าฝ้าย

ตัวอย่างผลงานผ้าฝ้ายทอมือ จากพิพิธภัณฑ์บ้านไร่ไผ่งาม

ภาพที่ 9

ผลิตภัณฑ์จากผ้าฝ้ายทอมือย้อมสีสมุนไพร
จากพิพิธภัณฑ์บ้านไร่ไผ่งาม

ภาพที่ 10

ผลิตภัณฑ์จากผ้าฝ้ายทอมือย้อมสีสมุนไพร
จากพิพิธภัณฑ์บ้านไร่ไผ่งาม

ภาพที่ 11

ผลิตภัณฑ์จากผ้าฝ้ายทอมือย้อมสีสมุนไพร
จากพิพิธภัณฑ์บ้านไร่ไผ่งาม

วันที่ 11 มกราคม พ.ศ.2536 ป้าแสงดาผู้เป็นตำนานแห่งบ้านไร่ไผ่ งามได้จากไปอย่างไม่วันกลับ แต่ทายาทของป้าแสงดา บันสิทธิ์ ก็ได้สานต่อปณิธานอันแรงกล้าสืบมาจนทุกวันนี้ แนวคิดการดำเนินชีวิตการทำงานจิตใจที่มุ่งมั่นที่จะผลิตผลงานดี ๆ ออกมาและคุณภาพอีกมากมายของป้าแสงดา ได้ถูกถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น ผู้ที่มีโอกาสไปเยี่ยมเยือนบ้านไร่ไผ่งามก็สามารถสัมผัสได้ถึงวิถีชีวิตอันเป็นเอกลักษณ์การทอผ้าฝ้ายของชาวล้านนาได้อย่างแท้จริง อยู่ชั้นนักสอน กล่าวถึงงานศิลปหัตถกรรมของป้าแสงดาไว้ว่าศิลปหัตถกรรมของป้าแสงดาทำให้คนในชุมชนได้รวมตัวกันเป็นกลุ่ม สามารถสร้างรายได้ให้แก่ชาวบ้าน เกิดเงินทุนหมุนเวียน เป็นต้นแบบของวิสาหกิจชุมชน สินค้าที่มีความเป็นไทยนี้ เป็นที่ต้องการทั้งในประเทศและต่างประเทศ สามารถสร้างรายได้เข้าประเทศได้มากมาย นอกจากนี้การใช้พืชสมุนไพรจากธรรมชาติโดยการปลูกเอง ทำให้เกิดการอนุรักษ์พันธุ์พืชที่เกือบจะสูญพันธุ์ไปแล้ว และยังเป็นการส่งเสริมให้ชาวบ้าน ปลูกพืชสมุนไพร ทำให้มีรายได้อีกทาง ซึ่งการทอและย้อมสีผ้าฝ้ายของป้าแสงดาที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษนั้น ถือได้ว่าเป็นการอนุรักษ์ศิลปหัตถกรรมและภูมิปัญญาของชาวล้านนา หากพิจารณากระบวนการทำงานของป้าแสงดาโดยรอบแล้วจะเห็นได้ว่า มีผลกระทบในเชิงบวกรอบด้าน ซึ่งในส่วนของผลที่ไม่สามารถมองเห็นได้อย่างเป็นรูปธรรมเช่น ความสุขทางจิตใจ การสร้างความเข้มแข็งภายในครอบครัวและชุมชนก็เป็นผลที่แฝงอยู่ในกระบวนการของการผลิตงานศิลปหัตถกรรมที่มีอยู่จริงเช่นกัน (อัญชัน นักสอน, 2558) ป้าแสงดาพัฒนาการทำงานอย่างไม่หยุดยั้ง ไม่ว่าจะเป็นการย้อมสี การออกแบบลวดลาย การทอผ้าให้ออกมาสมบูรณ์ หรือการเป็นวิทยากรบรรยายให้ความรู้แก่สถาบันการศึกษาต่าง ๆ อุทิศตนเพื่องานศิลปะอันเป็นที่รักเพราะ ป้าแสงดา บันสิทธิ์มิใช่แค่ช่างฝีมือ แต่เป็นศิลปินที่ยิ่งกว่าศิลปินอย่างแท้จริง และปัจจุบันพิพิธภัณฑ์ผ้า ป้าดา หรือบ้านไร่ไผ่งามยังคงสืบสานปณิธานของป้าแสงดาจวบจนทุกวันนี้ เพื่อให้ภูมิปัญญาในการทอผ้าฝ้ายและย้อมสีแบบธรรมชาติอันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ไม่สามารถจับต้องได้นี้ยังคงสืบทอดสืบสาน เผยแพร่สู่ชนรุ่นหลังได้สามารถสัมผัส จับต้องได้สืบต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม. (2558). *คู่มือการเสนอขอขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ*. สำนักงานกิจการโรงพิมพ์ องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก.
- กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม. (2558). *บูรพศิลป์*. สำนักงานกิจการโรงพิมพ์ องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึกในพระบรมราชูปถัมภ์.
- ดินดำน้ำชุ่ม. (2552). *บ้านไร่ไผ่งาม*. <http://www.oknation.net/blog/print.php?id=402283>
- เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์. (2530, 5 กรกฎาคม). *บ้านไร่ไผ่งามของป้าแสงดา*. มติชนสุดสัปดาห์. 34.
- เปรม ถาวรประภาสวัสดี. (2558). *พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม พ.ศ. 2559 : การรักษามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้*. https://www.parliament.go.th/ewtdadmin/ewtd/parliament_parcy/ewtd_dl_link.php?nid=54975&filename=house2558
- พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม พ.ศ. 2559. (2559, 1 มีนาคม). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 133 ตอนที่ 19 ก.
- มูลนิธิสถาบันวิจัยกฎหมาย. (2552). *โครงการศึกษาวิจัยและจัดทำกฎหมายว่าด้วยการคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรม*. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติกระทรวงวัฒนธรรม.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2542). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542*. อักษรเจริญทัศน์. รุ่งตะวัน อ่วมอินทร์. (2562). *25 ปี ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)* รวมบทความจากสนาม. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- ลำแพน จอมเมือง. (2546). *ผ้าทอไทลื้อ : เศรษฐกิจชุมชนเพื่อการพึ่งตนเอง*. สร้างสรรค์.
- ลำแพน จอมเมือง. (2562). *เรื่องเล่า ประสบการณ์และเสียงของผู้หญิงในพิพิธภัณฑ์ไทย 25 ปี ศูนย์มานุษยวิทยา. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร*.
- วิบูลย์ ลิ้มสุวรรณ. (2527). *ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน*. ปานยา.
- วิบูลย์ ลิ้มสุวรรณ. (2536). *มรดกพื้นบ้านด้วยฝีมือและภูมิปัญญาชาวบ้าน*. สำนักพิมพ์โอเดียน สโตร์.
- วิพุธ วิจารณ์วรรณ. (2545). *เครื่องทองลายโบราณกับงานพื้นบ้านนครพิงค์ 1 ศิลปหัตถกรรมไทย*. โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด.

วรรณภา วุฒฑะกุล และ ยุรารัตน์พันธุ์ยุรา. (2537). “ผ้าไทย.” ในคณะอนุกรรมการส่งเสริมการแต่งกายแบบไทย. ใน, ผ้าทอกับวิถีชีวิตชาวไทย (น. 17-29). สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.

สิรินธร (องค์การมหาชน). (ม.ป.ป.) *รวมบทความจากสนาม*. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.

สถาบันวิจัยกฎหมาย. (2552). *รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการศึกษาวิจัยและจัดทำกฎหมายว่าด้วยการคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรม*. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.

อาชัญ นักสอน. (2558). *กระบวนการ สร้างงานศิลปะหัตถกรรม กับผ้าทอมือ “แสงดาบันสิทธิ์” บทความวิจัยสร้างสรรค์*. ศิลปกรรมสาร วารสารวิชาการคณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 10(1), 215-234.

อำนาจ จันเงิน. (2545). *เพชรน้ำเอกของวงการทอผ้าแห่งล้านนาไทย*. อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง (มหาชน).

H-ICLASS. (2535). *ไฮคลาส*. 8(96), 1.

The United Nations Educational, Scientific and Culture Organization. (2003, October 17). *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. <https://ich.unesco.org/en/convention>

มรณานุสติ : การตีแผ่ความตายจากอุบัติเหตุรถยนต์กับมุมมองของผู้ชมต่องานศิลปะจัดวางด้วยการแสดงผลข้อมูลที่มีการสร้างสรรค์อย่างอัตโนมัติตามเวลาจริง

Contemplating Deaths from Car Accidents: The Dissemination of information About Deaths and the Viewer's Perspective on Installation Art through Generative Real-time Data Visualization Displays

พงษ์พันธ์ สุริยภัทร์¹

Pongpan Suriyapat¹

Received : June 15, 2022

Revised : August 24, 2022

Accepted : August 30, 2022

¹ บริษัท อินเทอร์เน็ตประเทศไทย จำกัด

อีเมล : suriyapat@me.com

¹ Assoc. Interaction Design Studio Co.,Ltd.

E-mail : suriyapat@me.com